

ЗЕМЕЛЬНА РЕФОРМА ЯК ГОЛОВНИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

О.В. Краснолуцький

директор департаменту землеустрою, використання та охорони земель

Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру

О.В. Шевченко

кандидат економічних наук

старший викладач кафедри геодезії та картографії

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Здійснено аналіз організаційно-економічних передумов та основних засад реформування земельних відносин в Україні. Розглянуто земельну реформу як головний чинник формування системи сільськогосподарського землекористування в Україні. Обґрунтовано напрями та шляхи завершення земельної реформи.

Ключові слова: *землекористування, земельна реформа, реформування земельних відносин, ринок земель сільськогосподарського призначення.*

Земельні відносини в Україні до початку 90-х років минулого століття характеризувалися державною монополією на землю, її наданням, вилученням, перерозподілом через адміністративні рішення та переважно безкоштовним використанням. Примітивний земельний ринок був представлений лише у формі договору купівлі-продажу нерухомого майна (різних будівель) або багаторічних насаджень, що знаходяться на земельній ділянці. Фактично разом з майном покупцеві переходило право користуватися земельною ділянкою, яка перебувала в державній власності. Крім того, такі трансакції щодо переходу такого права власності на нерухоме майно, а з ним — і користування та володіння землею, могли здійснюватися у вигляді дарування та спадщини.

Відведення земельних ділянок у користування, вибір місця розташування ділянки, їх розмір визначалися найчастіше без залучення самих користувачів. При цьому органи тогочасної влади регулювали розміри не тільки земельних ділянок, а й будинків і господарських будівель, тип будівель, а в деяких випадках навіть кількість та види насаджень. До того ж землекористувачі, як юридичні, так і фізичні особи, могли бути поставлені перед фактом вилучення їхніх земель для інших потреб. При чому компенсація, якщо це не було державне підприємство, розраховувалася від вартості майна, яке містилося на цих землях, а не від вартості самих земельних ділянок.

Внесок у дослідження проблем розвитку земельної реформи в Україні зробили вітчизняні вчені-економісти П.І. Гайдуцький, А.С. Да-

ниленко, Д.С. Добряк, Ю.О. Лупенко, А.Г. Мартин, В.Я. Месель-Веселяк, Л.Я. Новаковський, П.Т. Саблук, А.М. Третяк, М.М. Федоров, О.В. Ходаківська та інші. Вони здійснили наукові оцінки й окреслено інституційні чинники розвитку ринкових земельних відносин.

Метою статті є дослідження процесу реформування земельних відносин в Україні та обґрунтування земельної реформи як головного чинника формування системи сільськогосподарського землекористування.

Земельна реформа, або аграрна реформа, як її називають деякі науковці, в Україні розпочалася ще початку на 1990-х років прийняттям Постанови Верховною Радою УРСР від 18.12.1990 р. «Про земельну реформу». Вона стала початком однієї з найскладніших суспільних змін після набуття незалежності України, які стосувалися насамперед власності на землю.

Відповідно до цієї Постанови, основними завданнями земельної реформи є перерозподіл земель з одночасною передачею їх у колективну та приватну власність, а також у користування установам, організаціям і підприємствам для створення умов щодо рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, утворення багатокладної ефективної економіки, забезпечення раціонального та продуктивного використання та охорони.

Однак суттєвих змін в організації сільськогосподарського виробництва в Україні в 1990–1991 рр. не відбулося, що спонукало пошук нових напрямів реформування земельних відносин. Тому 30 січня 1992 року Верховна Рада вже незалежної України прийняла закон

України «Про форми власності на землю», яким запроваджено, поряд з державною, колективною і приватною формами власності на землю, а також встановлено, що всі форми власності на землю (приватна, колективна, державна) рівноправні. Суб'єктами права колективної власності на землю визначалися сільськогосподарські кооперативи, садівницькі товариства, колективні сільськогосподарські підприємства, сільськогосподарські акціонерні товариства, в тому числі створені на базі радгоспів та інших державних аграрних підприємств. При цьому як саме розпоряджатися земельними ділянками, що перебувають у колективній власності громадян, вирішували на загальних зборах колективу співвласників [1].

Крім того, 13 березня 1992 року було прийнято нову, прогресивну на той час, редакцію Земельного кодексу України та Постанову Верховної Ради України № 2200-ХІІ «Про прискорення земельної реформи і приватизації землі». До того ж за Декретом Кабінету Міністрів України від 26 грудня 1992 року «Про приватизацію земельних ділянок» громадяни України отримали право на одержання у приватну власність земельних ділянок для ведення особистого підсобного господарства, а також ведення селянського (фермерського) господарства, будівництва та обслуговування жилого будинку та господарських будівель, дачного й гаражного будівництва, садівництва в межах норм, встановлених законом [2].

З прийняттям цих нормативно-законодавчих актів в Україні практично почався новий етап реформування земельних відносин, адже фактично відбулася юридична демонополізація земельної власності, сформувався процес роздержавлення та приватизації землі в аграрних підприємствах, тобто передача їх із державної в колективну і приватну власність. Це було позитивним соціально-економічним результатом проведення реформи.

Новим етапом земельної реформи в Україні став Указ Президента України від 10 листопада 1994 року «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва», яким основний акцент реформування земельних відносин перенесено на паювання сільськогосподарських угідь, переданих у колективну власність [3]. Тому логічним продовженням цього процесу став Указ Президента України від 8 серпня 1995 року «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям», яким передбачався розподіл земель, переданих у колективну власність недержавних сільськогосподарських підприємств, на

земельні частки (паї) між усіма членами колективних господарств будь-яких організаційних форм та видача їм сертифікатів єдиного зразка, що гарантують право на земельну частку (пай), яка перебуває в колективній власності [4].

Таким чином, після процесу паювання земель, яке здійснено в 1996–1998 рр., землевласники, отримавши сертифікати на право володіння своїми земельними частками (паями), мали можливість вільно виходити з підприємств здійснювати особисту господарську діяльність на виділених для них земельних ділянках.

Так, за різними підрахунками, близько 6,7 млн громадян України, які були членами 11 тис. колективних сільськогосподарських підприємств, отримали сертифікати на земельну частку (пай). Розмір земельної частки (паю) становить 1,1–8,7 га, а середній — 4 га. Проте члени аграрних підприємств навіть після проведення паювання землі та майна залишалися фактично найманими працівниками [5].

Тому Указом Президента України від 03.12.1999 року «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» було започатковано реорганізацію колективних аграрних підприємств з перетворенням їх на виробничо-господарські формування ринкового типу, які щонайбільше відповідали б вимогам сучасного розвитку аграрного виробництва, а також значно інтенсифіковано процес видачі правовстановлювальних документів селянам на право земельної власності.

Реорганізація здійснювалася на підставі рішення загальних зборів членів підприємства. Перевага надавалася тим варіантам, за якими новостворені агроформування потребували повних або близьких до цього машино-технологічних комплексів, а також іншого спорідненого майна.

За даними Держгеокадастру України станом на 01.01.2014 р. до реформування функціонувало 11 976 сільськогосподарських підприємств, із них 11 894 — землі яких були розпайовані. Загальна площа розпайованих земель становила 27 578,8 тис. га. У процесі реформування утворилося 37 963 нових агроформувань, з них 8806 — товариства з обмеженою відповідальністю, 5690 — приватні (приватно-орендні) підприємства, 677 — сільськогосподарські акціонерні товариства, 819 — сільськогосподарські кооперативи, 15 499 — фермерські господарства, 6472 — інші агроформування. Крім того, існує 1222,7 тис. індивідуальних (приватних) господарств без створення юридичної особи на площі 4761,5 тис. га, які ведуть господарську діяльність на земельних частках (паях) (табл. 1).

**Реорганізація та розподіл земель сільськогосподарських підприємств в Україні
станом на 01.01.2014 року**

Реорганізація та розподіл земель	Показники
Усього підприємств до реформування, кількість	11976
Реформовано підприємств, кількість	11956
у т. ч. землі яких розпайовано, кількість	11894
з них видано сертифікати на право на земельну частку (пай), кількість	11716
Не реформовано підприємств, кількість	20
Площа земель с/г підприємств до реформування, усього тис. га	31340,6
у т. ч. угідь, тис. га	29064,2
з них розпайовано, тис. га	27578,8
Нереформовані колективні підприємства та інші підприємства, всього тис. га	51,2
з них сільськогосподарських угідь, тис. га	46,5
Новостворені агроформування, кількість	37963
у тому числі зареєстровано, кількість	36447
площа земель, тис. га	18734,8
з них угідь, тис. га	18492,6
Товариства з обмеженою відповідальністю, кількість	8806
площа земель, тис. га	9133,1
з них сільськогосподарських угідь, тис. га	9009,8
Приватні (приватно-орендні) підприємства, кількість	5690
площа земель, тис. га	3238,6
з них угідь, тис. га	3197,6
Сільськогосподарські акціонерні товариства, кількість	677
площа земель, тис. га	838,2
з них угідь, тис. га	813,5
Сільськогосподарські кооперативи, кількість	819
площа земель, тис. га	822,1
з них угідь, тис. га	805,4
Фермерські господарства, кількість	15499
площа земель, тис. га	3023,8
з них угідь, тис. га	2999,8
Інші агроформування, кількість	6472
площа земель, тис. га	1679,0
з них угідь, тис. га	1666,5
Індивідуальні (приватні) господарства без створення юридичної особи, кількість	1222701
площа земель, тис. га	4761,5
з них угідь, тис. га	4751,8
Землі, які не ввійшли до новостворених господарств, тис. га	7793,1
з них угідь, тис. га	5773,2

Джерело: розраховано й складено авторами за даними Держгеокадастру.

Якщо проаналізувати результати проведеного масового реформування колгоспів, радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств у розрізі областей України, то побачимо, що найбільше реформованих (розпайованих) аграрних підприємств було у Вінницькій (833), Хмельницькій (682) та Житомирській (678), а найменше — в Закарпатській (170) та Чернівецькій (272) областях (рис. 1).

Найбільше нових агроформувань утворилося в Кіровоградській (3650) та Дніпропетровській (3646), а найменше — в Закарпатській (291) областях. Із новостворених сільськогосподарських підприємств товариства з обмеженою відповідальністю та приватні (приватно-орендні) підприємства найбільш поширені в Дніпропетровській (581 та 507 відповідно), сільськогосподарські акціонерні товариства — в Київській (82), сільськогосподарські кооперативи — в Одеській (144), фермерські господарства — в Кіровоградській (2856), інші агроформування — в Херсонській областях (1185).

В результаті проведення земельної реформи в Україні найбільші зміни відбулися в розподілі земельного фонду за формами власності. З динаміки зміни форм власності земельного фонду України з 1990 по 2016 р. ви-

дно, що за останні два десятиліття продовжує збільшуватися частка землі, що перебуває в приватній власності.

Не дивлячись на те, що було прийнято низку нормативно-правових актів, потреба правового регулювання земельних відносин ще існувала. Тому, Верховна Рада України 11 січня 2000 року в Постанові «Про виконання земельного законодавства при реформуванні аграрного сектора економіки» доручила Кабінету Міністрів України до 30 квітня 2000 року внести на розгляд проект нового Земельного кодексу України. Майже через півтора року, 25 жовтня 2001 року, Україна отримала новий Земельний кодекс, у якому, на відміну від старої редакції Земельного кодексу, передбачено багато чого нового, зокрема: поряд із цільовим призначенням земель — поняття «дозволеного використання земельної ділянки»; сервітуту та обмеження, а згодом — й емфітевзис та суперфіцій; детальний і зрозумілий порядок здійснення угод по землі; планування й територіальне зонування земель; управління земельними ресурсами; конкурси та аукціони; застава земельних ділянок; комунальна власність і власність юридичних осіб; спільна власність на землю тощо.

Рис. 1. Реорганізація сільськогосподарських підприємств в Україні станом на 01.01.2014 р.

Крім того, що новою редакцією Земельного кодексу України законодавчо виокремлено комунальну власність із інших форм власності, прийняттям 05.02.2004 р. Закону України «Про розмежування земель державної та комунальної власності» було визначено правові засади розмежування земель державної та комунальної власності. До того ж Законом України від 06.09.2012 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності» зазначено, що з 1 січня 2013 року земель державної та комунальної власності вважаються розмежованими. Тому з 2013 р. в обліку почали відображати площі земель комунальної власності.

Однак за даними Держгеокадастру України, станом на 01.01.2016 р. в приватну власність передано майже 31,5 млн га (52,2%), у державній власності перебувало близько 28,8 млн га (47,7), у колективній власності залишилося 55,1 тис. га (0,09) та в комунальній власності — всього 52,2 тис. га (0,09%) (табл. 2). Щодо сільськогосподарських угідь, то із 41,5 млн га загальної площі в приватній власності було 31,1 млн га (74,8%), державній — 10,4 млн га (25), колективній — 21,6 тис. га (0,04), комунальній — 25,5 тис. га (0,06%).

Виходячи з цього, можна стверджувати, що землі державної та комунальної власності практично досі не розмежовані, адже площа земель територіальних громад сіл, селищ, міст має бути щонайменше у 180 разів більшою [5].

Після передачі земель сільськогосподарського призначення державної власності в приватну в суспільстві виникло побоювання, що укладання угод щодо купівлі-продажу, дарування або іншим способом відчужування

земельних часток (паїв), крім передачі їх у спадщину й викупу для державних і суспільних потреб, може призвести до того, що великі інвестори скуплять у селян землі за безцінь. Тому в 2001 р. Верховна Рада України встановила заборону («мораторій»), на відчуження земель сільськогосподарського призначення, який неодноразово продовжувався.

Крім того, в п. 15 розд. X Земельного кодексу України встановлено, що до набрання чинності законом про обіг земель сільськогосподарського призначення, але не раніше ніж 1 січня 2019 року, не допускається купівля-продаж земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

Внаслідок дії мораторію в Україні заборонено продавати, дарувати, передавати в заставу або відчужувати іншим способом близько 96% усіх земель сільськогосподарського призначення, що перебувають у приватній власності, а також усі землі державної та комунальної власності. Винятком для заборони є тільки земельні ділянки, надані для особистого селянського господарювання, які передані шляхом приватизації державних сільськогосподарських підприємств, індивідуального садівництва тощо. Таких земель налічується близько 1,7 млн га, або 4% усіх сільськогосподарських земель [6].

Крім того, весь період реформування різними шляхами, в тому числі через існування різних прогалин у земельному законодавстві України, 1,4 млн (20%) власників земельних паїв нотаріально посвідчили перехід права власності на земельні частки (паї), зокрема шляхом успадкування (91,8%), дарування (близько 7), міни (0,2) та продажу (1,0%) [5].

За умови наявності заборони (мораторію) на відчуження земельних ділянок сільськогос-

Таблиця 2

Структура земельного фонду України за формами власності станом на 01.01.2016 р.

Форми власності	Земельний фонд					
	Усього, тис. га	До загальної площі, %	У тому числі сільськогосподарські угіддя			
			усього, тис. га	до загальної площі, %	З них рілля	
					усього, тис. га	до загальної площі, %
Державна	28758,3	47,65	10405,0	25,07	5082,4	15,62
Приватна	31489,3	52,17	31060,0	74,83	27433,8	84,30
Колективна	55,1	0,09	17,4	0,04	9,1	0,03
Комунальна	52,2	0,09	25,5	0,06	16,0	0,05
Усього	60354,9	100,0	41507,9	100,0	32541,3	100,0

Джерело: розраховано й складено авторами за даними Держгеокадастру.

подарського призначення, сучасні земельні відносини в сільському господарстві в Україні набули орендного характеру, що стало головним інструментом формування сільськогосподарського землекористування. Крім того, результатом розвитку ринку оренди є те, що більшість власників земельних часток (паїв) є мешканцями сільської місцевості непрацездатного віку, які вже неспроможні самостійно вести господарську діяльність на цих землях. Тому в оренду сільськогосподарським підприємствам для ведення товарного сільськогосподарського виробництва передано більше ніж 2/3 загальної кількості земельних ділянок [7].

06.10.1998 р. було прийнято спеціальний Закон України «Про оренду землі», головна мета якого — стимулювати орендні земельні відносини та визначати загальні засади набуття, реалізації й припинення права на оренду земель. Згідно з цим законом, максимальний строк оренди землі не може перевищувати 50 років, проте в Україні терміни дії укладених договорів оренди різні. Термін передачі земель в оренду головним чином пов'язаний із намірами орендаря ощадливо, раціонально та ефективно вести господарювання.

В Україні за останні сімнадцять років ситуація щодо термінів укладання договорів оренди на земельні ділянки дещо поліпшилася. Так, якщо в 2001 р. переважала короткостро-

кова оренда терміном до п'яти років (86,9%), то в 2017 р. домінує середньострокова оренда терміном до десяти років (82,0%), при цьому частка договорів терміном понад десять років збільшилася з 1,8% у 2001 р. до 18,0% у 2017 р. (табл. 3).

Важливим елементом розвитку земельно-орендних відносин є рівень орендної плати. Згідно, з Указом Президента України від 19.08.2008 р. № 725/2008 «Про невідкладні заходи щодо захисту власників земельних ділянок та земельних часток (паїв)», встановлено орендну плату, яка має становити не менше ніж 3% від грошової оцінки земель [8]. Проте є випадки, коли договори оренди укладаються з розміром орендної плати до 3% від нормативної грошової оцінки. Так, за даними Держгеокадастру, станом на 01.01.2017 р. укладено 4757,7 тис. договорів, з них близько 4% укладено з розміром орендної плати меншим ніж 3% від нормативної грошової оцінки земель.

Щодо розміру плати за оренду земельних часток (паїв) в Україні, то за 2001–2017 рр. вона зросла з 73,6 у 2001 р. до 1093,4 грн/га у 2017 р. При цьому форма плати за оренду земельних ділянок та земельних часток (паїв) в Україні в 2001–2017 рр. суттєво змінилася. Якщо в 2001 р. вона здійснювалася переважно сільськогосподарською продукцією й становила 77,4% від усіх форм виплат за оренду земель,

Таблиця 3

**Укладення договорів оренди земельних ділянок та земельних часток (паїв) в Україні,
% до загальної кількості**

Показники	Роки						
	2001	2003	2006	2009	2012	2015	2017
Укладено договорів оренди земельної частки (паю), усього	100	100	100	100	100	100	100
Із загальної кількості договорів укладено з:							
господарствами, де отримано земельну частку (пай) ними або їхніми правонаступниками	85,1	78,6	62,7	43,7	38,0	34,0	32,7
фермерськими господарствами	4,4	5,4	9,8	13,6	14,2	14,3	15,4
іншими суб'єктами	10,5	16,0	27,5	42,7	47,8	51,7	51,9
Із загальної кількості договорів укладено з селянами-пенсіонерами	52,3	53,5	53,4	52,8	52,8	53,7	—
Укладено договорів оренди за строками їхньої дії:							
на 1–3 роки (для 2017 року — до 7 років)	45,7	34,8	23,7	12,6	6,4	3,1	24,5
на 4–5 років (для 2017 року — на 7 років)	41,2	51,1	61,7	51,6	42,8	35,5	11,2
на 6–10 років (для 2017 року — на 8–10 років)	11,3	12,1	11,9	26,6	38,0	46,4	46,3
на понад 10 років	1,8	2,0	2,7	9,2	12,5	15,0	18,0

Джерело: розраховано й складено авторами за даними Держгеокадастру.

то в 2017 р. переважала грошова форма плати за оренду землі, яка становила 58,3% від усієї частки виплат (табл. 4).

Станом на 01.01.2017 р. найвища плата за земельні ділянки та земельні частки (паї) за 1 га на рік була в Полтавській (2243,2 грн), Черкаській (2215,5) та Харківській (1603,0), а найнижча в Київській (533,4) та Закарпатській областях (596,0 грн).

Отже, в ході проведення земельної реформи було передано у власність населення майже 30 млн га землі, вартість якої навіть за чинною нормативною грошовою оцінкою сягає близько 800 млрд грн.

В результаті реформування земельних відносин в Україні сільськогосподарське землекористування здійснюється переважно на умовах оренди. Проте такий спосіб використання земель має серйозні недоліки. Новоутворені агроформування, особливо великі сільськогос-

подарські виробники (агрохолдинги, великі фермерські господарства тощо), які здійснюють господарську діяльність на розпайованих землях, здебільшого на засадах орендних відносин, не зацікавлені в поліпшенні земель, а мають на меті одержати максимум доходу в поточних роках, без довгострокових планів на майбутнє [9].

Крім того, в процесі перерозподілу земель порушено науково обґрунтовані сівозміни, подрібно земельні масиви сільськогосподарських угідь, втрачено лінійні межі та елементи контурно-меліоративної організації території, немає збалансованого внесення органічних і мінеральних добрив, неконтрольовано використовуються засоби захисту рослин, занепадає меліорація земель. Така ситуація, в тому числі й через недосконалий механізм здійснення держаного контролю за використанням та охороною земель, призводить до виснаження

Таблиця 4

Плата за оренду земельних ділянок та земельних часток (паїв) в Україні

Показники	Роки													
	2001		2003		2006		2009		2012		2015		2017	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
<i>Плата за оренду земельних часток (паїв) у грошовому еквіваленті на один рік за формами орендної плати, тис. грн</i>														
Загальна сума виплат згідно з договорами	1589,3	100	2475,4	100	2339,1	100	3190,0	100	6052,3	100	11373,4	100	18914,3	100
У тому числі (форма):														
грошова	221,7	13,9	206,7	8,4	333,0	14,2	707,0	22,2	1919,6	31,7	4734,2	41,6	11020,8	58,3
натуральна (с/г продукцією)	1229,6	77,4	2065,4	83,4	1888,6	80,8	2361,6	74,0	3945,2	65,2	6336,1	55,7	7548,7	39,9
відробіткова (послуги)	138,0	8,7	203,4	8,2	117,5	5,0	121,4	3,8	187,5	3,1	301,4	2,7	344,8	1,8
Усього нараховано селянам-пенсіонерам	793,1	49,9	1188,7	48,0	1164,0	49,8	1487,2	46,6	2652,4	43,8	4986,1	43,8	—	—
Плата за 1 га/рік, грн	73,6	—	112,3	—	124,7	—	180,5	—	348,5	—	663,8	—	1093,4	—
Площа земель, переданих в оренду, млн га	22,4	—	22,1	—	18,8	—	17,7	—	17,4	—	17,1	—	16,5	—
у т. ч. селянами-пенсіонерами, млн га	11,3	50,5	11,3	51,5	10,0	53,5	9,2	52,0	9,2	52,8	8,6	50,4	—	—

Джерело: розраховано й складено авторами за даними Держгеокадастру.

родючості ґрунтів, а також погіршує якісний стан земель.

ВИСНОВКИ

Для формування раціонального та ефективного сільськогосподарського землекористування потрібно стимулювати землевласників та землекористувачів до розроблення та впровадження різних ґрунтоохоронних заходів, а також проектів організації агрохолдингів, фермерських та інших господарств.

Проведення земельної реформи спричинило певні недоліки в сільськогосподарському землекористуванні: несформованість землекористувань, черезсмужжя, знеособлення земельних ділянок власників тощо. Тому потрібно консолідувати землі сільськогосподарського призначення, тобто створити масиви й поля, які були б за своїм правовим статусом та розмірами інвестиційно привабливими для ведення сучасного сільськогосподарського виробництва.

До того ж для завершення земельної реформи в Україні слід створити та розвивати, з урахуванням досвіду розвинутих країн, ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення, який сформує сприятливі умови для розвитку аграрної економіки в країні та забезпечить рівність прав власності на землю всіх суб'єктів правовідносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про форми власності на землю»: прийнятий 30 січ. 1992 р. № 2073-ХІІ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua>.
2. Декрет Кабінету Міністрів України «Про приватизацію земельних ділянок»: прийнятий від 26 груд. 1992 р. № 15-92 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
3. Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва»: прийнятий 10 лист. 1994 р. № 666/94 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
4. Указ Президента України «Про Порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям»: прийнятий 08 серп. 1995 р. № 720/95 [Електронний ресурс]: Законодавство України. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
5. Національна доповідь щодо завершення земельної реформи / за наук. ред. Л.Я. Новаковського. — К.: Аграр. наука, 2015. — 48 с.
6. Земельні питання [Електронний ресурс] / Український клуб аграрного бізнесу. — Режим доступу: <http://ucab.ua> (16.01.2018). — Назва з екрану.
7. *Корецький А.В.* Удосконалення правового регулювання охорони земель / А.В. Корецький // Вісник ХНАУ: Серія «Економічні науки». — 2010. — № 6. — С. 204–210.
8. Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо захисту власників земельних ділянок та земельних часток (паїв)»: прийнятий 19 серп. 2008 р. № 725/2008 [Електронний ресурс]: Законодавство України. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
9. *Шевченко О.В.* Економічна ефективність ґрунтоохоронних заходів при використанні земель сільськогосподарського призначення: монографія / О.В. Шевченко, А.Г. Мартин. — К.: ЦП «Компринт», 2016. — 332 с.

Новини Новини

Новини • Новини • Новини

РОЗВИТОК ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Шлях до формування високої екологічної свідомості українців безперечно лежить через екологічну освіту. Прийшов час і Україні кардинально змінити критерії екологічного виховання і почати формувати потужну екологічно свідому націю. Такого висновку дійшли два представники Уряду України Міністр екології та природних ресурсів Остап Семерак та Міністр освіти та науки України Лілія Гриневич під час сьогоднішньої зустрічі. За його словами міністра екології, під час зустрічі домовилися реалізувати проект по встановленню в українських школах компостеру для переробки органічних відходів шкільних їдалень.